Povijesni kontekst romana Grička vještica Marije Jurić Zagorke

Vitković, Đurđica

Undergraduate thesis / Završni rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Department of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:111:297756

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-29**

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI
UNIVERSITY OF ZAGREB
CENTER FOR CROATIAN STUDIES

Repository / Repozitorij:

Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies

zir.nsk.hr

dabar
DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

HRVATSKI STUDIJI

Đurđica Vitković

POVIJESNI KONTEKST ROMANA *GRIČKA VJEŠTICA* MARIJE JURIĆ ZAGORKE

ZAVRŠNI RAD

Zagreb, 2018.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

HRVATSKI STUDIJI

ODSJEK ZA KROATOLOGIJU

ĐURĐICA VITKOVIĆ

POVIJESNI KONTEKST ROMANA *GRIČKA VJEŠTICA* MARIJE JURIĆ ZAGORKE

ZAVRŠNI RAD

Mentorica: doc. dr. sc. Dubravka Zima

Zagreb, 2018.

Sadržaj:

1. Uvod....4
2. Okolnosti nastanka *Gričke vještice*....4
3. Likovi romana utemeljeni na povijesnim osobama....6
4. Procesi vođeni protiv vještica....11
   - 4.1. Stereotip vještice....11
   - 4.2. Optužba....12
   - 4.3. Ispitivanje, tortura i osuda....12
   - 4.4. Vještičarenje kao ženska djelatnost....14
5. Zaključak....15
6. Sažetak....16
7. Literatura....17

1. Uvod

U ovom će se radu analizirati povijesni kontekst ciklusa povijesnih romana *Grička vještica* Marije Jurić Zagorke koji sastoji od sljedećih dijelova: *Tajna Krvavog mosta, Kontesa Nera, Malleus Maleficarum, Suparnica Marije Terezije 1, Suparnica Marije Terezije 2, Dvorska kamarila* i *Buntovnik na prijestolju.* Proučavanje povijesne utemeljenosti posebno je usmjereno na dijelove romana koji se odnose na progone vještica, a provedeno je kroz usporedbu i analizu *Gričke vještice* s književno-povijesnim izvorima i literaturom koja se bavi proučavanjem Zagorkina književno-stvaralačkog rada, ali i povijesnim pitanjima procesa vođenih protiv vještica. Povijesna analiza *Gričke vještice* kreće od proučavanja okolnosti u kojima je roman nastao, nastavlja se prikazom likova romana koji se temelje na povijesnim osobama te usporedbom prikaza procesuiranja i mučenja žena optuženih za vještičarenje u romanu sa povijesnim prikazima navedenog. Cilj ovog rada je dokazati koliku je inspiraciju za svoje djelo Zagorka pronalazila u povijesnim događajima te može li se za ovaj roman reći da ima temelje u povijesnim događajima.

2. Okolnosti nastanka *Gričke vještice*

Marija Jurić Zagorka u svojim memoarima[1] navodi kako ju je Josip Juraj Strossmayer, đakovački biskup i hrvatski kulturni mecena, potaknuo na pisanje povijesnih romana. Nakon što je cenzura teško oštetila, a i sama policija sprječavala širenje Zagorkinih vrlo popularnih romana *Roblje* i *Vlatko Šaretić* zbog izraženog prohrvatskog stava u njima, a ponešto i zbog činjenice da ih je napisala žena, Strossmayer je Zagorku pozvao na sastanak u svoju rezidenciju u Jurjevskoj ulici. Zagorka u memoarima navodi kako su društvo na tom sastanku sačinjavali mnogi tadašnji uglednici, članovi akademije, pisci i povjesničari poput Tadije Smičiklasa, pisca Jovana Hranilovića i Josipa Pasarića, urednika *Obzora*. Tom prigodom Strossmayer je Zagorki predložio uzimanje teme iz hrvatske povijesti što bi cenzuru učinilo gotovo nemoćnom, a Zagorki dalo priliku da svoje domoljubne ideje iskaže kroz povijesnu radnju s alegorijama na suvremena događanja. Zagorka se, doduše, u početku nešto opirala toj ideji smatrajući kako bi takav zadatak bio pretežak za nju. No, dodatni poticaj joj je ponovno pružio Strossmayer tvrdeći kako bi kvalitetni hrvatski romani pisani u domoljubnom duhu mogli istisnuti tuđinske romane u kojima su Slaveni mahom prikazani kao divljaci, a Hrvati kao germansko pleme koje je tek zahvaljujući njemačkom utjecaju saznalo za kulturu i civilizaciju. Na istom sastanku Strossmayer je Zagorku uputio na hrvatske povjesničare koji

[1]Prema JURIĆ ZAGORKA 1953, 65.

bi joj mogli pomoći, a koji su odmah počeli predlagati razne teme iz hrvatske povijesti koje bi mogle biti pogodne za radnju romana. Ipak, Strossmayer daje svoj konačni prijedlog, koji će naposljetku biti prihvaćen, sljedećim riječima: „Ima u historiji jedna strašna epoha koja je ženu postavila ispod svake divlje životinje. To je doba Malleus Maleficaruma. Ova je nauka žigosala zdravu i učenjačku pamet najnižim praznovjerjem prema ženi. Da je žena imala kakovo pravo na javni život, ne bi se mogao taj zakon ni provesti, a kamo li bi se moglo dogoditi, da taj zakon krvavo kroz vjekove uništava ženske živote. Ovo historijsko razdoblje moglo bi pružiti našoj Zagorki mogućnost, da unatoč opće indolencije za ženska prava, probudi ponos uvrijeđene žene. Čitajući te nečovječnosti i nepravde prema ženama, probudile bi žene u sebi spavajuću otpornost i izazvalo burni prosvjed, a to bi imalo velikog upliva na osvještenje svih duhova oko nas, da je žena ravnopravni čovjek."[2]

Strossmayerova ideja osvojila je Zagorku i sve prisutne te se rasprava razvila do pod večer. Zagorka u memoarima navodi kako je od prvaka povijesti dobila upute gdje treba potražiti dokumente i djela koji bi joj mogli biti potrebni za rad, a ona je Strossmayeru obećala da će barem pokušati napisati povijesni roman te da će mu donijeti nacrt. Već sljedeći dan otišla je u Zemaljski arhiv na Gornjem gradu i potražila Ivana Krstitelja Tkalčića, vrsnog zagrebačkog povjesničara srednjovjekovne i ranonovovjekovne povijesti.[3] Tkalčić je vrlo bitan za povijest progona vještica jer se upravo on među prvima počeo ozbiljnije baviti navedenim, objavljivati i transkribirati zapise sa suđenja zagrebačkih vještica te mu se nerijetko pripisuje titula oca hrvatske povijesti vještica.[4]

Osam tjedana kasnije je na novom sastanku u Strossmayerovoj kući Zagorka okupljenima predstavila nacrt svog romana kojem daje radni naslov *Vještica od Griča*. Nakon tog uspješnog sastanka, Zagorka započinje intenzivno raditi na romanu te joj se kao novinarki otvaraju široke mogućnosti prikupljanja povijesne građe. U Budimpešti joj Nikola Szemere pomaže oko skupljanja potrebne građe te joj prevodi engleska pisma iz 18. stoljeća koja govore o progonima vješticama na Griču, ali i o spletkama koje su se odvijale na dvoru habsburške carice Marije Terezije. Vršeći ulogu dopisnika iz Beča, Zagorka ima mogućnost proučavati dokumente dvorskog arhiva i osobna pisma carice i njezine obitelji. Također, na raspolaganju su joj privatna pisma, dokumenti i slike iz 18. stoljeća koji se nalaze u dvorcu Šanjugovo, a u vlasništvu su grofice Sermage-Rauch te zapisnici o suđenjima vještica koje joj

[2]Prema JURIĆ ZAGORKA 1953, 66.
[3]Prema JURIĆ ZAGORKA 1953, 66.
[4] Prema VUKELIĆ 2012, 102.

pokazuje dr. Bojančić. Temeljem proučavanja navedenih izvora Zagorka piše roman *Gričke vještica* koji prvotno anonimno izlazi u *Malim novinama* te ubrzo postiže veliku popularnost i ruši nakladu njemačkih romana u svescima.[5]

Deniver Vukelić u svom radu koji se bavi fenomenom progona vještica i problemima identiteta u *Gričkoj vještici* navodi kako spomenuti izvori iz Beča i engleska pisma još uvijek nisu poznati hrvatskoj znanosti koja se bavi progonima vještica. Također, ni izvor koji Zagorka navodi u fusnoti u *Malleus Maleficarum* u kojoj je navedeno kako je dolazak zagrebačkih vještica na dvor Marije Terezije opisao Josip Peharnik te kako spomenuti dokument sačuvan u bečkom arhivu nije poznat.[6]

Velik uspjeh postigla je i dramatizacija *Gričke vještice* 1916. godine na poticaj Josipa Bacha, direktora Hrvatskog narodnog kazališta u Zagrebu. Prve predstave su mahom rasprodane, a djelo je gotovo neprekidno bilo na repertoaru do 1940. godine te su uskoro slijedile i dramatizacije drugih Zagorkinih povijesnih romana poput *Kći Lotrščaka* i *Gordane.*[7]

Iako je *Gričke vještica* podigla posjećenost kazališta i smanjila nakladu njemačkih romana, negativne kritike iz pronjemačkog tabora bile su brojne i one su, između ostalog, nišanile na povijesnu točnost Zagorkinih djela. Zagorka se u nekoliko navrata branila od takvih napada navodeći kako u svojim romanima nastoji probuditi zanimanje za domaću povijest, borbu protiv tuđinštine te kako je savjesno proučavala povijesne materijale pri pisanju djela. Branili su je i mnogi hrvatski povjesničari, poput prof. Horvata, Viktora Kuničića, poznatog po svojoj seriji članaka *Czopernicki czeh*, i prethodno spomenutog ravnatelja Zemaljskog arhiva dr. Bojančića.[8]

3. Likovi romana utemeljeni na povijesnim osobama

Tajna krvavog mosta, prva knjiga ciklusa romana *Gričke vještica*, samostalno je djelo sa vlastitim zbivanjima, glavnim likovima i problematikom djela koje nije povezano s radnjom ostatka serijala. Iako se u većini izdanja može naći kao prva knjiga ciklusa, jedina poveznica radnje *Tajne krvavog mosta* s ostatkom ciklusa epizodično je pojavljivanje glavnih likova grofa Jurice Meška i grofice Stanke u *Malleus Maleficarum* i *Suparnici Marije Terezije 1.*

[5] Prema JURIĆ ZAGORKA 1953, 73 – 74.
[6] Prema JURIĆ ZAGORKA 2012d, 211.
[7] Prema VUKELIĆ 2012, 103.
[8] Prema VUKELIĆ 2012, 107.

Većina radnje vezane uz progon vještica odvija se u *Kontesi Neri* i *Malleus Maleficarum* dok se u ostatku ciklusa mogu pronaći reference na prošlost vezanu uz progone koje sve dijelove povezuju u cjelinu.

Glavni likovi *Gričke vještice* su kontesa Nera Keglević (kasnije grofica Vojkffy) i kapetan Siniša, odnosno grof Siniša Vojkffy-Vojković. Kontesa Nera prikazana je kao prosvijećena velikašica izuzetne ljepote, borkinja za pravdu koji se suprotstavlja praznovjerju i dokazuje kako vještice ne postoje. Upravo takvi stavovi dovode je u nevolje te biva optužena za vještičarenje i zatvorena te stavljena na mučila s kojih ju oslobađa kapetan Siniša. Od konačne osude i gotovo sigurne smrti na lomači spašava je odredba carice Marije Terezije. Iako se kod nekih autora poput Zvonimira Milčeca, Viktora Kuničića i Jasne Babić mogu pronaći tvrdnje kako je kontesa Nera temeljena na povijesnom slučaju Barice Cindek, u Zagorkinim memoarima možemo pronaći zapis prema kojem je jasno da je kao predložak za lik kontese Nere Zagorki poslužila grofica Marija Keglević-Malatinsky.[9] Uz to, Ivana Levstek u radu o povijesnim izvorima u *Gričkoj vještici* dokazuje kako je lik kontese Nere, odnosno proces vođen protiv nje, stvoren temeljem proučavanja više sudskih postupaka protiv vještica i drugih knjiga vezanih za to razdoblje.[10] O Barici Cindek, koja se pojavljuje kao lik u *Gričkoj vještici*, biti će više rečeno kasnije.

Spomenuti kapetan Siniša lik je zanimljive prošlosti koji je, u trenutku kada se susrećemo s njim, predstavljen kao kapetan trenkovaca.[11] Iako se u Hrvatskoj nalazi kako bi pomogao vlasti pri hvatanju vještica, kapetan pokazuje sumnje u njihovo postojanje. Nakon susreta s Nerom upravo ga duboka ljubav koju osjeća prema njoj potiče na vratolomne pothvate kako bi je spasio te joj se naposljetku pridružuje u borbi protiv praznovjerja. Grof Sigismund Vojković Vojkffy poslužio je Zagorki kao inspiracija za kreiranje lika kapetana Siniše. Već spomenuta pisma grofice Sermage-Rauch iz dvora Šenjugovo bili su glavni izvori kojima se Zagorka služila pri kreiranju kapetana Siniše i kontese Nere, ali i Nerine bake grofice Suzane Ratkay koja je također doista postojala.[12]

---

[9] Prema JURIĆ ZAGORKA 1953, 73.

[10] Prema LEVSTEK 2007, 137 – 139.

[11] Iako se kroz veći dio *Kontese Nere* i *Malleus Maleficarum* Siniša navodi kao trenkovac ili Trenkov pandur, na 62. stranici *Kontese Nere* prilikom razgovora između suca Krajačića i grofice Ratkay vidljivo je kako je Siniša zapravo kapetan Slavonskog bataljona budući da je carica Marija Terezija nakon smrti baruna Trenka njegove pandure preustrojila u četu Slavonskog bataljona.

[12] Prema JURIĆ ZAGORKA 1953, 73.

U romanu se, osim mnogih likova plemića, pojavljuju i seljaci, kmetovi, građani i obrtnici. Ovdje treba posebno izdvojiti žene nižih staleža na kojima se dio radnje temelji, budući da su upravo one te koje su najčešće proglašavane vješticama. Primjer takve žene je Margareta Kušenka, čiji je lik prvi u romanu koji se spominje kao vještica i sudski postupak vođen protiv nje te njezino spaljivanje služi kao pokretač daljnje radnje djela. Nakon uhićenja, Kušenka je stavljena na mučila pri čemu priznaje da je vještica, optužuje svoju kćer Jelenu te naposljetku biva spaljena. Njezin lik temelji se na stvarnoj Margareti Kušenki protiv koje je parnica vođena 1715. godine u Zagrebu. Ona je također optužena, stavljena na mučila i naposljetku spaljena na lomači. Stvarnu i fiktivnu Margaretu Kušenku dodatno povezuje što im je objema optužnicu pisao gradski odvjetnik Blaž Dvojković, a glavni sudac bio je Petar Krajačić.[13] Upravo su likovi Dvojkovića i Krajačića oblikovani kao glavni antagonisti djela.

Fiktivni Blaž Dvojković prikazan je kao negativan lik koji ne vjeruje u vještice, ali koristi praznovjerje gradskog suca Krajačića i nastoji kontrolirati njegove postupke ulijevajući mu još veći strah od vještica. Dvojković narodno praznovjerje okreće u svoju korist priređujući plemićke orgije na koje dovodi mlade i lijepe pripadnice nižih staleža koje prevarom bivaju uvjerene da su uistinu došle u pakao. Pred kraj *Malleus Maleficarum* Zagorka Dvojkovića prerušava u kramara Pavla Hreneka koji potiče masu ogorčenih i praznovjernih seljaka u Stubici da krenu na dvorac Oršićevih u Oroslavlju kako bi spalili Neru. Zagorka preuzima prezime Hrenek iz spisa o parnici protiv seljaka Donje Stubice koji su samovoljno spalili jednu ženu, a u kojima se Ivan Hrenek spominje upravo kao vođa navedenog čina.[14]

Gradski sudac Petar Krajačić prikazan je kao praznovjeran lik koji uistinu vjeruje u postojanje vještica te sve svoje čine usmjerava prema tome kako bi oslobodio svijet vještica i njihove magije. Glavna knjiga kojom se u svom djelovanju vodi je *Malleus Maleficarum*, odnosno *Malj za vještice*. Vukelić u svom radu navodi kako je nekoliko pripadnika obitelji Krajačić poznato u sudskoj i gradskoj upravi tijekom 18. stoljeća te kako povijesnu osobu Petra Krajačića možemo pronaći u spisima o parnicama protiv vještica koje su se vodile kroz 1743. godinu.[15]

Kao što je već navedeno, povijesna i fiktivna Margareta Kušenka prilikom sudskog procesa optužuje vlastitu kćer Jelenu za vještičarenje. Tako nešto nije bilo neobično budući da se smatralo da se vještičje moći prenose po ženskoj liniji te da su kćeri nerijetko začete pri

[13]Prema VUKELIĆ 2012, 113.
[14]Prema LEVSTEK 2007, 114.
[15]Prema VUKELIĆ 2012, 113 – 114.

spolnom odnosu majke s đavlom. U romanu Jelica utočište pronalazi kod kontese Nere i grofice Ratkay uz pomoć oca Smolea. Kako bi je zaštitile od potrage koje su svjetovne vlasti pokrenule, kontesa i grofica Jelicu šalju u samostan gdje se sprema postati opaticom. No, samostanski vrtlar Pavao Galović, nesretan zbog neuzvraćene ljubavi i okružen praznovjernim vjerovanjima svog doba, optužuje Jelenu da ga je začarala. Nakon uhićenja, otkriva se Jelenin pravi identitet te ona biva stavljena na mučila i naposljetku spaljena na lomači. Predložak za ovaj lik Zagorka je pronašla u povijesnoj parnici protiv Jelene Kušenke koja se vodila 1715. godine.[16] Kao i u romanu, Jelena se spominje i u stvarnoj parnici protiv svoje majke Margarete, a Pavao Galović (također samostanski vrtlar) se spominje u obje parnice. Također, prezime Kozjak pod kojim se Jelica skriva u samostanu Zagorka je vjerojatno preuzela iz procesa vođenog protiv Katice (Kate) Kozjak optužene 1699. godine.[17]

Još jedna povijesna osoba optužena za vještičarenje čiji je sudski proces obilno poslužio Zagorki pri stvaranju *Gričke vještice* prethodno je spomenuta udovica Barica Benšek, zvana Cindekovica. Lik Cindekovice pojavljuje se već na početku *Kontese Nere* i jedan je od aktivnijih likova u romanu. Cindekovica je prikazana kao lijepa udovica i hljebarka kojoj posao ide poprilično dobro što zahvaljujući ljepoti, a što zahvaljujući pekarskoj vještini. Konkurent Andrija Palčić je optužuje da je vještica te da dobro posluje zahvaljujući čarolijama. Budući da priča o Cindekovici zauzima popriličan dio radnje, i Andrija Palčić i njegova žena su likovi s kojima se nerijetko susrećemo na stranicama romana. Još jedan od razloga zbog kojih je Cindekovica postala metom progona odbijanje je bračne ponude sudskog vježbenika Mikice Smernjaka i ljubavne ponude gradskog notara Ladislava Salea. Gradski notar, uz Dvojkovića, prikazan je kao jedan od glavnih spletkara u djelu. Obojica koriste „unosan posao" s vješticama kako bi si osigurali lagodan život te koriste svoje položaje kako bi ostvarili svoje ciljeve. Ubrzo nakon što Cindekovica odbije njegov prijedlog da je pregleda nasamo i ustanovi kako na njezinom tijelu ne postoji vražji pečat, ona završava u zatvoru. Lik koji se u romanu također često spominje uz Cindekovicu, ali kao izrazito pozitivan lik jest gumbar Adam Sulić. U romanu se između njih razvija romansa te oni naposljetku postaju supružnici. Također, jedan od likova na koji nailazimo u romanu, a preuzet je iz procesa vođenog protiv Cindekovice, prethodno je spomenut otac Smole. Fiktivni otac Smole prikazan je kao ispovjednik vještica koji ih sprovodi na lomaču. Zagorka već na početku *Kontese Nere* prikazuje sumnje koje mu se počinju javljati u ono što kao

[16]Prema LEVSTEK 2007, 115.
[17]Prema VUKELIĆ 2012, 115.

klerik ima obvezu poučavati i raditi. Zagorka je prilikom kreiranja fiktivne Cindekovice koristila velik broj podataka iz slučaja stvarne Barice Benšek. Neke od poveznica koje se mogu uočiti između fiktivne i stvarne Cindekovice su optužba konkurenta Andrije Palčića, svjedočenje Adama Sulića u korist Cindekovice (makar nije poznato da li su oni uistinu bili u romantičnom odnosu), mito koje Ladislav Sale traži kako bi Cindekovica bila oslobođena optužbi te činjenica da se i otac Smole (koji i u romanu i u povijesnom slučaju Barici prenosi poruke njezinih prijatelja koji ju pokušavaju osloboditi) i sudac Petar Krajačić javljaju i u zapisima o povijesnom procesu protiv Cindekovice.[18] Fiktivna Cindekovica uspjela je izbjeći nesretan kraj zahvaljujući kraljičinom oslobođenju u Beču, a povijesni završetak njezinog slučaja nam još uvijek nije poznat.[19]

Jedan od važnijih likova u ciklusu romana koji je Zagorka utemeljila prema povijesnoj osobi jest carica Marija Terezija. Iako se marginalno spominje i prije, njezin lik pojavljuje se u *Malleus Maleficarum* te je gotovo do kraja ciklusa jedan od stalnih likova. U romanu carica oslobađa kontesu Neru, Baricu Cindek i Doricu. Vukelić razlaže kako je povijesna Barica procesuirana 1743. godine, tijekom rata za austrijsko nasljeđe (1740. – 1748.). koji je carica odmah nakon preuzimanja prijestolja vodila. Slijedom navedenog, malo je vjerojatno da bi se Marija Terezija u takvim okolnostima bavila manjim unutarnjim pitanjima koji mogu izazvati pobune, budući da zadiru u lokalno pravo. Osim toga, kraljičini liječnici Van Swieten i De Haen koji su korišteni kao likovi u romanu u caričin krug dolaze tek kasnije.[20] Uz navedene likove, treba istaknuti i lik kancelara Kaunitza koji se temelji na povijesnoj osobi istoimenog caričinog kancelara. Povijesna osoba optužena kao vještica, koja je doista dospjela pred kraljicu te naposljetku bila oslobođena optužbe, jest Marija Logomer zvana Herucina. Nažalost, još uvijek nije poznato da li je ona jedina hrvatska vještica koja je dospjela pred caricu ili je s njom bilo još optuženica.[21]

Čitanjem *Gričke vještice* dolazi se do zaključka kako je Marija Terezija ukinula progone vještica, što je netočno, budući da je ona samo promijenila zakon tako da postupak bude određeniji i precizniji kako bi se izbjeglo suđenje nevinima. U *Suparnici Marije Terezije 1* se iz razgovora između carice i oca Grandea može iščitati da je godinu nakon promjene zakona

[18]Prema LEVSTEK 2007, 118 – 120.
[19]Prema VUKELIĆ 2012, 116.
[20]Prema VUKELIĆ 2012, 117.
[21]Prema VUKELIĆ 2012, 119 – 120.

carica ukinula torturu. U stvarnosti se to odvijalo puno sporije, budući da je stvarna izmjena zakona donesena 1768. godine, a tortura je ukinuta tek 1776. godine.[22]

Prijestolonasljednik i car Josip II. također je povijesna osoba koja je svoje mjesto našla kao lik u *Gričkoj vještici*. Prikazan je kao prosvijećen vladar, obožavatelj Voltairea i naposljetku car koji svojim reformama pokušava poboljšati život u svojoj zemlji, ponajviše puku. Zagorka na kraju romana daje prikaz slomljenog cara, prisiljenog povući svoje reforme jer se narod pobunio protiv njih. Stvarni Josip II. također je nametnuo mnoge reforme. Brzopleto provođenje reformi u još uvijek konzervativnom društvu koje su trebale ići u korist naroda, ali su bile nametnute na bezobziran način, dovelo je do toga da su i povijesne reforme cara Josipa II. bile izuzetno nepopularne.

4. Procesi vođeni protiv vještica

Kao što je već prije istaknuto, Zagorka se pri pisanju svog romana poslužila mnogim podacima iz povijesnih procesa vođenih protiv vještica. Tako je, kroz nekoliko likova i njihovih procesa, prikazala proces koji je optuženu ženu vodio do lomače te svjetonazore tadašnjeg puka i svjetovnih vlasti.

4.1. Stereotip vještice

Stereotip vještice s kojim se susrećemo kroz radnju o progonima vještica poklapa se s povijesnim stereotipom. Prema njemu, vještica ne djeluje sama, već je ona dio coprničkog ceha te se pri ispitivanju jedne vještice traži da optužena imenuje svoje suučesnike; vještice se sa svojim suučesnicama okupljaju na vražjim zabavama (najčešće na vrhovima brda i planina poput primjerice Kleka, Medvednice i Okića) kojima prisustvuje sam nečastivi, a te zabave karakteriziraju opscene scene, dočaravanje štete koja će zadesiti lokalnu zajednicu te nerijetko spolni odnos s vragom. Tako i Zagorka vještice prikazuje kao organiziranu sektu žena koje su prodale dušu vragu te spravljaju ljubavne napitke, bacaju čini i uroke, liječe i izazivaju bolesti i slično te spominje vjerovanje da se one sastaju na Medvednici i Okiću. Zagorka je vjerojatno iz vjerovanja o vještičjim spravišćima preuzela ideju o vražjim sastancima razuzdane plemićke elite kod Dvojkovića koji su prethodno spomenuti. Iako još nije poznato da li su takva društva *Luciferana* uistinu postojala, Zagorka je takva društva prikazala kao skupinu ljudi koji koriste praznovjerje naroda kako bi namamili mlade i lijepe pripadnice nižih staleža

[22]Prema ZÖLLNER i SCHÜSSEL 1977, 205 – 206.

i, insceniranim nastupima vražjih obreda i posebnim uređenjem prostorija, uvjerili ih da su uistinu u paklu.

4.2. Optužba

Kroz mnoge slučajeve u romanu Zagorka nam prikazuje kako je za stavljanje žene pod sumnju da je vještica pod istragu bilo dovoljno svjedočanstvo. Tako u *Kontesi Neri* tijekom razgovora grofova Oršić doznajemo da: „Ako dva svjedoka optuže ženu da je vještica, onda je to dosta, a ako prizna na mukama samo jedna žena da je ova ili ona vještica, onda takvoj ženi nema pomoći.“[23] Takvom navodu možemo pronaći povijesnu utemeljenost imajući na umu da je nakon uvođenja inkvizitorske procedure u sudske postupke u 12. i 13. stoljeću ukinut princip prema kojem je tužitelj dužan dokazati krivnju osobe koju prijavljuje. Odnosno, uvođenjem inkvizicijske procedure protiv optužene osobe moglo se djelovati već na temelju prijave, a za prikupljanje dokaza bili su zaduženi sami istražitelji. Ispitivanje optuženih vrlo često bi bilo provedeno uz primjenu torture.[24] U romanu, povijesno gledajući točno, prikazano je kako većina prokazivanja coprnica dolazi upravo od običnog puka.

4.3. Ispitivanje, tortura i osuda

Temelj fiktivnih i povijesnih sudskih postupaka protiv vještica bila je knjiga *Malleus Maleficarum* (*Malj za vještice*). *Malleus Maleficarum* objavljen je 1486. godine, a autori su Henrik Institoris Kramer i Jakob Sprenger.[25] Zagorka u raspravi između kapetana Siniše i suca Krajačića u knjizi ciklusa *Malleus Maleficarum* navodi jedino Institorisa kao autora knjige. To se može pojasniti činjenicom da neki znanstvenici smatraju da je Institoris uistinu jedini autor knjige, a kako je dominikanac i teolog Sprenger naveden kako bi se knjizi priskrbio veći značaj. *Malleus Maleficarum* se vještičarenjem bavi kao opasnom prijetnjom, prikazuje načine na koje vještice izvode čarolije i prizivaju nesreće, objašnjava kako se zaštititi te navodi savjete kako uloviti i procesuirati vješticu. Upravo ovo djelo imalo je veliki utjecaj na stvaranje masovne histerije vezane uz opasnosti od vještica.[26]

Okrivljena osoba bila je privedena u zatvor odmah nakon prijave ili tijekom istražnog postupka, a prilikom uhićenja bila bi provedena premetačina u njezinoj kući kao što je prikazano u fiktivnom slučaju Cindekovice.

---

[23]Prema JURIĆ ZAGORKA 2012c, 240.
[24]Prema FINDRIK 2017c, 20.
[25]Prema FINDRIK 2017c, 26.
[26]Prema FINDRIK 2017c, 27.

Proces ispitivanja prikazat ću pomoću Zagorkina prikaza procesa ispitivanja prikazanog u *Kontesi Neri*. Nakon ispitivanja kontese Nere kojem su nazočili predstavnici gradske vlasti, kontesa je suočena sa svjedocima, odnosno sa Jelicom Kušenkom. Fiktivna Jelica je prilikom vlastitog ispitivanja torturom, koje je prethodilo kontesinom zatvaranju, kontesu prikazala kao svoju vještičju suučesnicu. Nakon što je suočena s kontesom, Jelica poriče sve što je do tada iskazala. Kao što je nerijetko bio slučaj u povijesnim ispitivanjima optuženih, budući da je optužena nijekala priznanje iznuđeno na mukama, sudac bi naložio ponovno mučenje koje su provodili henkar (krvnik) i njegovi grabanti (pomoćnici). Načini mučenja razlikovali su se po težini ozljeda koju su nanosili, a najblaži postupak bio je stiskanje palaca palčenicama, dvjema metalnim pločicama koje bi se stezale vijcima.[27] Slijedilo je vezivanje ruku optuženoj na leđima i snažno zatezanje čiji opis možemo pronaći u Zagorkinu djelu: „Tada dva grabanta pristupiše Kušenki, svežu joj straga ruke, a onda prikopčaju uže na željeznu kopču koja je visila na debelom užetu što je bilo pričvršćeno na okrugli kotač. (...) Dva su momka pograbila drugi kraj užeta i stala djevojku dizati u zraku. Njezino tijelo dizalo se sve više, a kosti joj iskočiše kao da će prodrijeti kroz meso i kožu."[28] Gračanin u svom radu o progonima vještica u Hrvatskoj spominje kako je sprava pod nazivom „konjić" također korištena prilikom torture, ali kako nije sasvim jasno kako je ona izgledala.[29] Moguće je kako je upravo iz zapisa o takvoj spravi Zagorka uprizorila sljedeću scenu mučenja: „(Grabanti) Izvukoše iz jednog kuta drvenu gredu koja je stajala na četiri noge i izgledala kao konj. Na hrptu grede stršila je visoka drvena uzvišica poput piramide. Grabanti podigoše Jelicu na drvenog konja i prisiliše je da zajaši na piramidu. Dok su je dvojica uhvatila i pritiskala na drvenu uzvišicu, druga dvojica staviše joj na ruke i noge željezne utege. Jelicu oblije smrtno blijedilo, lice joj se iskrivi, oči joj iskočile."[30]

Još jedna sprava za mučenje koju možemo pronaći u romanu je „španjolska čizma", odnosno dva željezna oklopa obložena čavlima s unutarnje strane. Zagorka je ovu spravu upotrijebila pri pokušaju provođenja torture nad kontesom Nerom od čega ju spašava kapetan Siniša.

Uz navedene sprave za mučenje, u povijesnim procesima su se koristile i „ljestve" koje su se koristile za mučenje rastezanjem te „greben" kojeg Gračanin navodi kao posebno mučilo

[27] U nekoliko navrata u *Kontesi Neri* možemo naići na referiranje na podvrgavanje mučenju palčenicama, poput opisa događaja u kojem Jelena Kušenka prilikom vođenja na lomaču podiže ruku prema svjetini kako bi joj pokazala da su joj prsti posve zdrobljeni.
[28] Prema JURIĆ ZAGORKA 2012c, 248.
[29] Prema GRAČANIN 2017, 51.
[30] Prema JURIĆ ZAGORKA 2012c, 249.

upotrebljavano u hrvatskim postupcima, a opisuje ga kao stolac podstavljen oštrim željeznim čavlima.[31]

I u Zagorkinom fiktivnim procesima i u onim povijesnim bi se smatralo da vrag pomaže vještici tako da učini da ona izgubi svijest prilikom muka. Uz to, smrt tijekom mučenja tumačila se neospornim dokazom krivnje jer se smatralo da je vrag ugušio svoju vještičicu i tako ju spriječio da se pokaje za svoje grijehe.[32] Mučenje je u većini slučajeva završavalo priznanjem ili smrću optužene.

Ispitivači su se služili i dodatnim postupcima kako bi dokazali krivnju optužene, a oni koje Zagorka navodi u svom romanu su: traženje đavoljeg pečata kao tjelesne manifestacije ugovora sklopljenog s vragom (u slučaju Cindekovice) i sud hladne vode pri kojem bi optuženu svezanu bacili u vodu te „Ako je optuženica potonula u vodu, bila je izgubljena, svi su bili uvjereni, da je rođena vještica."[33]

Nakon priznanja krivice konačna presuda u gotovo svim slučajevima bila je spaljivanje na lomači. Iako su u *Gričkoj vještici* gotovo sve vještice koje su preživjele ispitivanje torturom bile žive spaljene na lomači, povijesne presude bile su nešto drugačije. Većina osuđenih vještica prije samog spaljivanja bila je pogubljena. Osuđenim ženama su prije spaljivanja nerijetko odsječene glave, a ponekad bi drvo bilo namazano smolom kako bi brže gorjelo ili bi žrtvi oko vrata bila privezana vrećica baruta koja bi eksplodirala kada bi je dohvatio plamen i tako usmrtila optuženu. Isto tako, na lomači su spaljivana i tijela žena koje bi preminule tijekom ispitivanja ili od posljedica ispitivanja.[34]

Valja napomenuti kako još uvijek nije poznat niti jedan zapis povijesnog slučaja koji bi pokazao da je za vještičarenje optužen netko visokog i plemenitog roda poput kontese Nere.[35]

4.4. Vještičarenje kao ženska djelatnost

Kao što je općenito poznato, a i opisano u *Gričkoj vještici,* uglavnom su žene padale pod sumnju da su dušu prodale vragu. Budući da su progoni sredstvo kroz koje su se manifestirale tenzije u društvu, jedan od razloga viđenja vještičarenja kao uglavnom ženske prakse su

[31]Prema GRAČANIN 2017, 51 – 52.
[32]Prema FINDRIK 2017b, 105.
[33]Prema JURIĆ ZAGORKA 2012b, 276.
[34]Prema FINDRIK 2017b, 106.
[35]Prema VUKELIĆ 2012, 120.

socijalne tenzije nastale zbog prelaska s feudalne na kapitalnu ekonomiju, koja je ženama omogućila više napretka. Idealan primjer za navedeno je slučaj Barice Cindek, koja svojim uspješnim poslovanjem postaje konkurencija muškim kolegama te tako narušava patrijarhalnu strukturu tadašnjeg društva budući da stječe vrijednost izvan braka ili rađanja djece. Još jedan od razloga socijalni je konflikt žene u ranonovojekovnom društvu koji je Zagorka prikazala stvarajući lik kontese Nere. Kontesa je lik koji je u sukobu sa svojom okolinom, ona je žena koja živi u patrijarhalnom društvu, a ne kontrolira je muškarac, slobodnijeg je ponašanja, sklona slobodnijem izražavanju svojih misli koje se ne poklapaju s onime u što njena okolina vjeruje, a samim time što je žena, izloženija je optužbama od muškaraca. Martina Findrik u svojem radu ističe kako je i sam naziv *Malleus Maleficarum,* odnosno *Malj za vještice* pridonio u feminizaciji vještičarenja (lat. *malefica* – vještica) jer implicira vještičarenje kao prvenstveno ženski zločin. Također, u povijesnom *Malleusu Maleficarumu,* naglašen je prijenos sklonosti dijaboličnom upravo po ženskoj liniji. To možemo potkrijepiti činjenicom kako je pored majke na optuženičkoj klupi nerijetko mjesto imala i njezina kći, a primjer možemo pronaći i u povijesnom i fiktivnom slučaju Margarete i Jelene Kušenke.[36]

Poimanje vještičarenja kao prvenstveno ženskog područja djelovanja ne znači da su žene bile optuživane isključivo zbog spola, no one su bile optuživane zbog prekoračivanja postojećih rodno-normiranih, društvenih granica. Također, iako rjeđi, postoje slučajevi u kojima su i muškarci optuživani za vještičarenje. U tekstovima o vještičarenju su vještci prikazani s karakteristikama pripisivanim ženama, odnosno opisani su kao muškarci slabije volje i vođeni fizičkim potrebama. Također, optuženi vještci najčešće su bili prisutni u društvenim skupinama koje su bile manje uključene u društveni život ili na samoj margini društva poput židovske manjine ili kopača grobova.[37]

5. Zaključak

Uzimajući u obzir sve navedeno u ovom radu očito je kako je Zagorkino povijesno znanje o problematici progona vještica i razdoblju o kojem je pisala bilo veliko te kako bi bilo kakva tvrdnja o povijesnoj neutemeljenosti romana bila jednostavno neispravna. Ona je uistinu dobro proučavala povijesnu građu prilikom pisanja svog romana te je uspjela poprilično vjerno dočarati duh vremena o kojem je pisala. Zagorka je pri stvaranju svog romana iskoristila mnoge povijesne osobe i događaje (od kojih je dio naveden u ovom radu)

[36]Prema FINDRIK 2017a, 80.
[37]Prema FINDRIK 2017a, 80.

zanemarujući povijesni vremenski tijek događaja. Naravno, umjetnička sloboda dopuštala joj je da izmjeni događaje i osobe onako kako je to najviše pogodovalo razvijanju radnje romana. Dodatna istraživanja povijesne utemeljenosti *Gričke* vještice mogla bi se bazirati na proučavanju izvora i literature pomoću koje je Zagorka stvarala prizore s austrijskog dvora koji također obiluju scenama i likovima utemeljenim na povijesnim događajima.

Važnost *Gričke vještice* uistinu je velika, imajući na umu da je upravo ovaj roman uspio smanjiti nakladu stranog štiva, probuditi zamrlo zanimanje za kazalište te prenijeti domoljubne i feminističke ideje uspješno izbjegavajući cenzuru. Uz to, Zagorka je uspjela dočarati povijesne prizore na dovoljno točan način da se iz njih nešto može naučiti i na dovoljno zanimljiv način da čitatelj sam posegne za literaturom koja proučava povijesno razdoblje o kojem je čitao u romanu.

6. Sažetak

Ciklus romana *Gričke vještice* Marije Jurić Zagorke postigao je veliku popularnost među hrvatskom čitalačkom publikom, ali je nerijetko bio metom kritike pronjemačkog tabora. Cilj ovog rada je dokazati povijesnu utemeljenost Zagorkina djela proučavanjem konteksta njegova nastanka, recentne literature napisane o progonima vještica i analizama Zagorkina rada te prikazivanjem poveznica između fiktivnih i povijesnih osoba i sudskih procesa. *Gričke vještice* nastale su na poticaj đakovačkog biskupa Strossmayera u vrijeme kada se pretežito čitala strana literatura, kako bi hrvatskim čitateljima bila pružena mogućnost da pročitaju kvalitetno štivo na hrvatskom jeziku, a samoj Zagorki je kroz pisanje povijesnog romana pružena mogućnost da do suvremenog čitatelja prenese feminističke i domoljubne ideje s alegorijama na vrijeme u kojem je živjela. Roman je ubrzo postao vrlo popularan, kao i njegova dramska realizacija. Iako je nerijetko bila izložena napadu strane kritike, domaći povjesničari su je branili. Analizom likova i događaja opisanih u romanu te njihovom usporedbom s povijesnim parničnim procesima protiv vještica, vidljivo je kako je Zagorka marljivo proučavala izvore i povijesnu literaturu pri pisanju romana, budući da se velikom broju likova temelj nalazi upravo u povijesnim osobama. Zagorka je također dobro proučila spise o parnicama protiv vještica te je informacije o samom postupku ispitivanja i suđenja vješticama prenijela u svoje djelo sa zavidnom razinom točnosti. Unatoč tome što se čitanjem *Gričke vještice* može steći poneko pogrješno uvjerenje poput onog da je carica Marija Terezija u potpunosti ukinula progone vještica ili da je svaka žena optužena za vještičarenje živa spaljena na lomači, povijesna utemeljenost romana je neupitna. Iako je povijesni

vremenski tijek prilagodila onako kako je najbolje pogodovalo radnji romana, što joj je dopuštala umjetnička sloboda, njezino djelo obiluje s pregršt povijesno utemeljenih informacija, a sama Zagorkina vještina oslikavanja povijesnih scena kroz roman u čitatelju budi zanimanje za proučavanjem progona vještica.

7. Literatura

GRAČANIN, Hrvoje, 2017, „Vještičja posla na hrvatski način: vještičarenje i progoni vještica u hrvatskim krajevima u kasnom srednjovjekovlju i ranom novovjekovlju", U: Houški Mladen, Findrik Martina i Mačković Romana (ur.), *Coprnički ceh*, Muzej Sveti Ivan Zelina, 35-64.

FINDRIK, Martina, 2017a, „Incantatrix, saga, hexe, coprnica...", U: Houški Mladen, Findrik Martina i Mačković Romana (ur.), *Coprnički ceh*, Muzej Sveti Ivan Zelina, Sveti Ivan Zelina, 65-96.

FINDRIK, Martina, 2017b, „Kako se progone vještice – zakonska osnova", U: Houški Mladen, Findrik Martina i Mačković Romana (ur.), *Coprnički ceh*, Muzej Sveti Ivan Zelina, Sveti Ivan Zelina, 97-112.

FINDRIK, Martina, 2017c, „Sjenke racionalnog uma – magija i praznovjerje", U: Houški Mladen, Findrik Martina i Mačković Romana (ur.), *Coprnički ceh*, Muzej Sveti Ivan Zelina, Sveti Ivan Zelina, 7-34.

JAKOBOVIĆ-FRIBEC, Slavica, 2015, *Vodič Zagorkinim tragom kroz Zagreb,* Centar za ženske studije, Zagreb.

JURIĆ ZAGORKA, Marija, 1953, *Kako je bilo,* Biblioteka Memoari naših savremenika, Izdanje redakcije Zabavnog romana, Beograd.

JURIĆ ZAGORKA, Marija, 2012a, *Tajna krvavog mosta*, knjiga 1, EPH Media d.o.o., Zagreb.

JURIĆ ZAGORKA, Marija, 2012b, *Tajna krvavog mosta*, knjiga 2, EPH Media d.o.o., Zagreb.

JURIĆ ZAGORKA, Marija, 2012c, „Kontesa Nera", *Grička vještica*, knjiga 1, EPH Media d.o.o., Split.

JURIĆ ZAGORKA, Marija, 2012d, „Malleus Maleficarum", *Grička vještica*, knjiga 2, EPH Media d.o.o., Split.

JURIĆ ZAGORKA, Marija, 2012e, „Suparnica Marije Terezije 1", *Grička vještica*, knjiga 3, EPH Media d.o.o., Split.

JURIĆ ZAGORKA, Marija, 2012f, „Suparnica Marije Terezije 2", *Grička vještica*, knjiga 4, EPH Media d.o.o., Split.

JURIĆ ZAGORKA, Marija, 2012g, „Dvorska kamarila", *Grička vještica*, knjiga 5, EPH Media d.o.o., Split.

JURIĆ ZAGORKA, Marija, 2012h, „Buntovnik na prijestolju“, *Gričke vještica*, knjiga 6, EPH Media d.o.o., Split.

LEVSTEK, Ivana, 2008, „Zagorka i povijesni izvori u Gričkoj vještici“, U: Grdešić Maja i Jakobović Fribec Slavica (ur.), *NEZNANA JUNAKINJA – nova čitanja Zagorke*, Centar za ženske studije, Zagreb.

VUKELIĆ, Deniver, 2012, „Fenomen progona vješica u Zagrebu i problemi indentiteta u popularnom historijskom romanu Marije Jurić Zagorke *Gričke vještica*“, U: Dremel, Sandra (ur.), *ŠIROM SVIJETA – O Zagorki, rodu i prostoru*, Centar za ženske studije, Zagreb.

ZBILJSKI, Ana, 2017, „Kakva je bila svakodnevnica zelinskih vještica?“, U: Houški Mladen, Findrik Martina i Mačković Romana (ur.), *Coprnički ceh*, Muzej Sveti Ivan Zelina, Sveti Ivan Zelina, 173-152.

ZÖLLER, Erich i SCHÜSSEL, Therese, 1977, *Povijest Austrije*, Barbat Zagreb, Zagreb.